

Käib kokku

Lauri Sommer. Lõputu soovid. Tallinn: Menu, 2020. 136 lk.

Lauri Sommeril on ilmunud viis proosa-raamatut. Jutukogu „Lõputu soovid” võib tunduda eelnevatega võrreldes ebaühtlasem ja juhuslikum, kuid oleneb siiski, mis nurga alt vaadata. „Kolm yksiklast” (2010), „Räestu raamat” (2012), „Sealpool sood” (2014) ja „Lugusid lõunast” (2016) olid kokku pandud selge eesmärgiga: esimene oli kummaliste üksiklaste raamat, kaks järgmist ühe koha raamatud, neljas koon-das vanu Lõuna-Eestis tehtud lindistuste kirjanduslikke versioone. „Lõputu soovide” jutud on esmapilgul ühtede kaante vahele sattunud ilma kontseptsioonita. Või kui kontseptsioon ongi, siis pole see silmatorkav, seda tuleb otsida. Paradoksaalselt hakkas mulle paistma, et just sellisena näitab uus raamat sommerikkuse tuum-seid jooni paremini kui eelmised: raamat ei mõju tervikprojektina, aga tervik siiski tekib ja autori eripära kui tervikut loov jõud tuleb selles paremini esile.

See mulje ei muutu palju ka siis, kui taustaks valida Sommeri luulekogud. Triinu Meres on arvanud, et „Lõputu soovid” nagu sisaldakski luuletusi, „mida võivad lugeda nii inimesed, kes millegipärast luulet ei loe, kui ka luulelugejad”.¹ See kaunis väide ütleb midagi Sommeri stiili kohta (milleni veel jõuan), kuid päris lõpuni ma sellega nõus pole. Sommeri jutud on ses mõttes tõelised jutud, et neis jutustatakse lugusid – küll ebakonventsionaalselt ja poeetiliseltki, kuid esmajoonel

on need narratiivsed. Tema luulet valitsevad tugevalt lüürilised omadused, mis saavad hakkama narratiivita. Mõnikord on lugusid värssideski ja mõni neist võib seostuda proosaga. Näiteks leidub kogus „Kodu kaduvas” (2019) luuletus „Nõukogude kino lummatis”, mis on „Lõputu soovide” avaloo „Rita” paralleeltekst. Olgu tekstis sündmused või mitte – näha on, et Sommer tegeleb nii luules kui ka proosas samade, enda jaoks oluliste asjadega, aga läheneb neile erineval viisil. Kui ka „Lõputu soovide” kokkupanuse paistab juhuslikkust, siis jutud on kirja pandud kindla mõttega. Jutustamise mõnu kui väärtust omaette paistab autor küll tunnistavat, kuid „olulised asjad” on seal ikka: koht, mälu ja suhe teisepoolsusega.

Sommeri seostest kohtadega on räägitud palju ja ta on ise selleks põhjust andnud. Ka uues raamatus – nagu varemgi – toimub suur osa tegevusest Lõuna-Eestis, tähtis on Võrumaa ja muidugi Viljandi, kus sõidab unenäoline tramm: „Kuskil seal, kus on Su sydamemeele asupaik ja ulmade alus, kui oled elanud neid olulisi aastaid mõnes kohas, mis ulatub üle enda äärte...” (Lk 47) Kohtade tähenduslikkust loob isiklik suhe, aga kohtadele lisab sügavust see, et neis ristuvad eri aegade elud. Läbi ajaloo jäetakse samasse paika jälgi (nt jutus „Liivakaldad”) ning mõni koht saab eriliseks võimsate soorituste tõttu, mis „salvestuvad keskkonda” (lk 25). Nii on näitleja Margarita Terehhova sooritusega filmis „Ainult hulludele”, millest räägib jutt „Rita”. Võimalik, et midagi niisugust toimus ka rootsiaegsel sõjateel, kus kunagistel sõdalastel on miniatuuris „Sõjatee” jõud liigutada inimesi sajandeid hiljemgi.

Koht mäletab ja mäletab jutustaja. Sageli on minategelase kõne ajendatud

¹ T. Meres, Ilus raamat. – Sirp 12. III 2021, lk 5.

igatsuslikust meenutamisest, olgu selleks kas nostalgilised lapsepõlvemälestused või mõni hilisem elukihistus, mille juurde tagasi pöördutakse. Kõige valulikumalt toimub meenutamine Lauri Sommeri noorelt hukkunud sõbrale Mihkel Ehalale pühendatud tekstis „Teadē”. Raamatu „Lõputu soovid” kümnest loost kolm – „Yyse massinaga mõtsah”, „Sõjatee” ja „Pärlipyydjad” – on küll sellised, kus minategelase igatsustest rääkida pole põhjust, kuid neiski käivituvad mälumehhanismid, mis on kõige laiemas mõttes pärimuslikud. Viimati nimetatud tekstides seostub mäletamine jätkuvalt kohtadega, mis on täis väge ja mis on ülevoolavalt tähenduslikud.

Võib ju väita, et kirjanik kasutab kohtadele väe andmiseks lennukat fantaasiat ning tekitab tähenduslikkust romantiiliste meenutuste abil. Kuidas siis ikka ilma fantaasiata saab see Viljandi tramm sõitma hakata või kuidas muudmoodi saab „Kureneius” inimene koos lindudega lennata ja jutu „4” tegelane olla ajarändur? Fantaasia tõdemisest jääb aga väheks, sest Sommeri tekstides on midagi enam: tema jutud püüdleval argireaalsuse taha ja sõnadetagusesse maailma, tal nagu olekski kontakt nimetu „teisega”. Sommeri tekstides on müstilise kogemuse võimalus, ka siis, kui teksti saab avada müstikat arvestamata. Lühiloos „Vanama õtak” ei sünnigi väga palju, see näib olevat lihtne mälupilt lapsepõlvest. Aga miks ikkagi vanaema õhtul eetrit võtab ja mida ta näeb, kui ta jääb õhtul tasakesi aeda vaatama? Kui ka vastust pole, siis küsida võiks ometi, et siseneda teksti sügavamate kihtidesse.

Jutus „Yyse massinaga mõtsah” leiavad aset pöörased sündmused, võiks ka öelda, et jutustajahääl ei ole autorilähedane ning kogu tekst on lihtsalt rahvaliku õudusjutu moderniseeritud variant. See tekst on ainuke, mida kujutleksin Sommeri eelmise proosaraamatu „Lugusid lõunast” juttude

seas. Aga midagi jääb kripeldama: lugejale pakutakse kirjanduslikku või folkloorset žanri, kuid äkki on selline nõiutud mets päriselt olemas? Kõige paratamatult jääb selline „äkki”-küsimus päevakorda „Teates”, mis on põhiosas selle raamatu üks dokumentaalsemaid palu, kuid lõpeb sellega, et surnud inimene saadab minategelasele kirja. Teispoolisusest tulevate sõnumite leidmine on ülepea Sommeri juttude võtmeküsimusi, need sõnumid kasvavad aegadest läbi ja on kohtades peidus. Mõnikord on neid keeruline tõlgendada, aga siis tuleb lihtsalt oodata, kuni nad avanevad. Nagu jutus „4”, kus tegelasest jutustaja hüüatab esimese reaktsioonina irooniliselt: „No on aga tore sõnum saadetud minevikust!” (Lk 99) Iroonia aga jutu jooksul kaob, sest tähendus selgub. Ilma tähenduseta teateid ei hakka ka Sommer ise lugejatele saatma.

Sõnumite salajaste tähendusteni jõudmine võiks olla eespool mainitud somerlikkuse peamine komponent. Sellega aga pole veel selgeks saanud tekstide kirjanduslikud omadused. Kuidas Sommer oma sõnumeid edastab? Ta teeb seda pealtnäha eklektiliselt, kuid erinevate komponentide näiliselt juhuslikust kokupanemisest kujundab ta oma stiili. Ta stiil on osalt ebatüüpiline, aga vastuolulistest osadest näib sündivat uus tervik. Sommeri luuletuste kohta ma eklektika sõna ei kasutaks, need mõjuvad kohe terviklikumatenä, kuid analoogiline tendents on ka neis aeg-ajalt näha.

Proosa juures pean silmas kahte omavahel seotud asja. Esiteks – Sommer ühendab erinevad kunstilised ja dokumentaalsed žanrid nõnda, et lugejal pole lihtne valida lugemisstrateegiat. Teiseks – ta kasutab erinevaid allkeeli, eriti kohalike keelekujusid, aga mõnevõrra ka situatsioonikeskseid keeleregistreid, mille kombineerimise reeglid võivad tunduda segased.

Žanriküsimus on seda põnevam, et žanrikirjanduslik tunnetus on Sommeril kindlasti olemas. Kui mingitel juhtudel võib tekkida eklektika tunne, siis mitte sellepärast, et ta igasuguseid kultuurimälus olevaid kirjutusviise eksperimentaalselt ignoreeriks – vastupidi, ta arvestab nendega, aga mitte tavapäraselt. Ta ei ületa küll proosa ja luule piiri, kuid proosakirjanduse sees mingeid piire siiski. Tundub, et „Lõputu soovides” kombineeruvad neli põhilist žanri: dokumentaalsed mälestused, esseed, unenäokirjandus (ehk unenägede üleskirjutused) ning muinasjutud. Põgusalt on näha ka ilmutuskirjandust, kultuuri-loomist fiktsiooni ja muud. Žanre on ju ennegi segatud, ent Sommeri tekstides muutub see eriliseks sellepärast, et koos on rõhutatult dokumentaalne (näiteks Lauri-nimelise kõneleja mälestused ja arutlused) ja rõhutatult fiktsionaalne (näiteks fantastilised muinasjutud) ning üleminekureeglid ühelt kirjutamisviisilt teisele ei ole esimese hooga selged. Aga need reeglid ei jää ka ületamatuks mõistatuseks. Olgu siinkohal näiteks „Kureneiu”, mis on ülesehituselt üks lihtsamaid: lugu alustab autorilähedane tegelane, väikesed tekstipudemed suunavad esmalt lugema dokumentaalses võtmes, aga siis selgub, et selle juurde jääda ei saa, ja käivitub romantiline muinasjutt. Lugemisi viisi jónksatus tuleb lugejal koos tekstiga kaasa teha, aga kui see omaks võetakse, siis ollakse valmis neid jónksatusi kaasa tegema teinegi kord.

Ütlesin küll äsja, et esmase lugemisi viisi juurde jääda ei saa, kuid kas see on kindlalt nii? Kui „Teates” saab surnu saata kirja, siis peaks olema võimalik ka inimese muutumine linnuks. Neile küsimustele ei saa pakkuda lõplikke vastuseid, kuid müstilise elutunnetuse juures sulavad tõesti poolused kokku. „Tõepoolest, kas ongi mingit vahet? Kas tuntu, tunne-

tatu, unes nähtu ja kujutletu on kuidagi erinevad kategooriad?”² küsib arvustaja Meres. Vastus oleneb vaatepunktist, aga võib nõustuda, et Sommeri vaatepunktist määravat vahet ei ole. Reaalse ja irrealse ühekssaamine, mida Sommeri loomingus palju leidub, tuletab meelde selle sajandi eesti kirjanduse sagedasi mänge fiktsionaalsuse ja dokumentaalsusega. Neidki on mitmesuguseid, kuid üldiselt valitseb eesti nüüdisproosas humoristlik lahendus: dokumentaalsus võetakse aluseks, juba varem on olemas vaikiv kokkulepe, kuidas asjad „tegelikult” on, ning siis hakatakse reaalsust painutama ja fantaasiaga segama selleks, et lõbusam oleks. Sommer paistab sellel taustal silma tõsidusega. Ka tema jutudesse võib mõni nali sattuda, kuid mingit vallutat „lingvistilist matsu” ei tule – piiriületused näivad toimuvat sellepärast, et erinevad maailmad ning koos nendega eri žanrid ongi Sommeri jaoks üheskoos. See, mis tundub segadusena, saab ühtehoidva elutunde kehastuseks.

Keeleliste kõikumiste juures on kõige silmatorkavam kohaliku keele kasutamine ning kuna eelistatud tegevuspaik on Lõuna-Eesti, siis on see lõunaeeesti keel kõigis oma avaldumisvormides. Võrumaaga seotud tegelased pruugivad otseses kõnes võru keelt ning samal ajal on jutustaja tekst kirjakeeles. Nii on tehtud eesti proosas varemgi, kuid Sommeri proosas on esinenud pikemat aega variatsioone, mida ei ole kerge taandada eesti kirjandustraditsioonile. Keelekasutuse poolest intrigeeriva avangu tegi Sommer esimeses proosaraamatus „Kolm üksiklast” jututusega „And”. Uues raamatus on sarnast segadust jutus „Yyse massinaga mõtsah”, kus pealiskaudsel vaatlusel ei selgugi, mis loogika juhib kõikumist eesti ja lõunaeeesti keele vahel. Võimalik, et kõige kohasem seletus on see, et kõneleja kõne kõikumine

² T. Meres, Ilus raamat.

on samamoodi motiveerimatu nagu elu ise – ja sellisena tahab see tekst kinnitada oma autentsust, kakskeelses keskkonnas elava maamehe hääle tahab just niiviisi avalduda.

See lugu ongi raamatus kõige lõunaeestilisema keelega, kuid keelt vahetavaid „sisselööke” on veel. Üks näide jutu „Teade” algusest, kus suhteliselt kirjakeelselt kõnlev minajutustaja värvib maja kollaseks ja siis lausub: „Suuremas osas yksi tehtud töö liikus aeglaselt ning jäi niiskete ilmade tulles toppama. Mis valmis sai, oli muidugi uhke ja päevalill. Säändsit kollatsit tarri om mi kandih öks hulka. Oli vist poole sajandi tagune moevärv.” (Lk 51) Keel kõigub siingi autentselt, aga see pole samasugune juhtum kui jutt „Yyse massinaga mõtsah”. Jutustaja positsioon on siin kirjanduslikus mõttes väljapeetum, teadlikum ja poeetilisem (päevalill!) – üksiku võrukeelse lause kiilumine kirjakeelsesse teksti ei saa olla lihtsalt pesuehtsa maamehe jutt. Asja võiks seletada kahte moodi ning üks ei välista teist. Ühelt poolt soovib kirjanik demonstreerida keelelist vabadust öelda kord nii ja kord teisiti, vabadust olla ebajärjekindel. Teiselt poolt paistab suur osa sellistest koodivahetustest olevat varjatud tsitaadid või kollektiivse hääle hetkelised aktualiseerumised. Ka toodud näites tuleb koos võru keelega teksti korraks meievorm, korraks kõlaks nagu kohalike inimeste kollektiivne hääle, mis ütleb, kuidas meie kandis on lood nende kollaste majadega. Võib-olla on meenunud ka keegi külarahva seast, kes

värvijale sellise lause ütleb, kuid kes jääb anonüümseks.

Laiemas plaanis kujundavad Sommeri juttude keelt kaks poolust. Ta nagu taotleks korraga estetiseeritud stilisatsiooni ning elulist algupära ja kõnelisust, kuhu kuulub ka lõunaeesti keel, aga samuti variatsioonid selle kasutamisel. Liiga hästi need asjad kokku käia ei tohiks, kuid Sommeril ühendamine õnnestub. Kõigest hoolimata pole see ühendus võrdsete osapoolte kokkupõrge: Sommeri kirjalikum-kunstilisem pool võtab kõnelisema-elulisema poole oma kontrolli alla.

Keelelistes joontes võiks näha ka vasteid Sommeri kõikumisele dokumentaalsuse ja fiktsionaalsuse vahel: ta otsib mitmel moel tõelist elu ja kokkukuuluvust oma lähema ümbrusega, aga samal ajal otsib ta veelgi rohkem midagi, mis maisesse piiridesse ei taha mahtuda ning mida võiks lugejani tuua müstikud, muinasjutuvestjad ja esteedid. Kõikumised loovad esialgu nii keeles kui ka sisus eklektilisuse tunde, kuid mida rohkem tekstiga kaasa minna, seda enam paistab, et sommerlikus maailmas peavadki need erinevad asjad kokku kuuluma. Niisamuti on raamatu „Lõputu soovid” terviklikkusega: tundub küll, et selles on tekste siitnurgast ja sealtnurgast, aga lõpuks käib kõik siiski kõigega keskpõrandale kokku.

MART VELSKER